

(פרט למאות הערכים אשר כתב המנוח באנציקלופדיה יודאיקה, בהוצאת "אשכנז" ברלין), שהם פרי עטו של הפרופ' ש. קליין ז"ל למן שנת התרס"ח. אולם לב המנוח לא הלך אחרי חגיגות: "הביבליוגראפיה, שפרסמו באותו הספר — הוא כותב באחד ממכתביו — הוא לפי דעתי במיוחד לגמרי, כמו שכל הופעת הספר לא לרצוני היתה. אמרתי לתלמידי שיחנו לי לעבוד נאמר כעשרים וחמש שנה (כונתו היתה כנראה לכ"ה שנות עבודה בא"י) ויפרסמו אח"כ את ספר היובל — אבל הם לא שמעו לקולִי ו"על כל פשעים תכסה אהבה". "נדמה לי שכב' מכיר אותי — כותב הוא במכתב אחר — ויאמין לי, שאין לבי לחגיגות ובפרט לא לחג של יובל שנים ולכן לא אני גרמתי שיכתבו עלי וליום הולדתי. מי יתן ונוכל לעבוד יחד עוד משך כמה שנים לטובת עמנו וארצנו ולטובת חקירת קדמוניותינו".

רק "משך כמה שנים" בקש הפרופ' ש. קליין ז"ל לעבוד לטובת עמו וארצו ולטובת חקירת קדמוניותינו והנה פליטת קולמוסו זאת מיום ח' כסליו תרצ"ח נתיימה לצערנו במלואה. הנה עברו "כמה שנים" ומפעל חייו של החוקר הדגול והאדם המופלא נפסק באמצע, אולם שמו ינון ימים רבים בין מניחי היסודות למדע העברי המתחדש בארץ-ישראל.

פרופ. ש. קליין ז"ל כטופוגראף

מאת מ. אבי-יונה

מחקר שמות המקומות (הטופונומיה) וקביעת גבולות המחוזות שבארץ-ישראל העתיקה תפשו מקום חשוב למדי בפעולתו המדעית העשירה של הנפטר. מתוך 113 הערכים בביבליוגראפיה שלו, שנתפרסמה ב"ידיעות" בשנת תרצ"ז, עוסק שליש ומעלה, כ-37 ערכים, לכל הפחות, במקצוע הנ"ל. אולם לא כמות המאמרים והספרים הוא עיקר כאן, אלא איכותם. המנוח הצטיין בכשרונות רבים הדרושים לאיש מדע גדול: בכוח זכרון מופלא, התמדה ויכולת עבודה גם בתקופת סבל גופני. יחד עם זאת זכה להכשרה מיוחדת למחקר הטופו-גראפי תודות לעמידתו על פרשת הדרכים בין הזמן הישן והחדש, בין שתי תקופות המחקר: תקופת המחקר התלמודי לפי השיטה הישנה המסורתית והתקופה החדשה של המחקר המבוסס על בקורת המקורות הכתובים. מעטים עלו עליו בידיעתם העמוקה את מקורות הספרות התלמודית רבת-הגוונים. כאן נראה יתרון החינוך המסורתי שקיבל בבית אביו בנעוריו. נוסף לכך

רכש לו בהיותו תלמיד הגימנסיה והאוניברסיטה ידיעות יסודיות בשפות יוון ורומא וגם הכיר את שיטות המדע המערבי. מלבד המעלות האישיות הנ"ל זכה בשני יתרונות שהזמן גרמם: לרשותו עמד חומר כרטוגראפי, שאולי לא היה שלם בתכלית השלמות, אולם עלה על כל מה שעמד לרשות קודמיו; ולא זו בלבד אלא שבימיו התקדם המחקר הבלשני בלשונות שם בכלל ובארמית ובערבית בפרט בצעדי ענק. ועוד זאת. בחמש-עשרה שנות חייו האחרונות זכה המנוח לשבת בארץ האבות ולבדוק מתוך הסתכלות ישרה את שרידי המקומות העתיקים שאת שמותיהם מצא במקורות הספרותיים. בפרק זה של עבודתו עמדו לימינו גם אנשים בעלי הכשרה ארכיאולוגית ופילולוגית הבקיאים בביאור שרידי העבר. ורוח חיה יותר, בלתי-אמצעית יותר, ניכרת בכל מה שכתב לאחר בואו ארצה.

זיווג שלש התכונות הללו: ידיעת הספרות העתיקה, היהודית והלועזית, שיטות מדעיות בהתאמת הגירסאות השונות של כה"י וידיעת המקומות הנידונים קבעו לפרופ. קליין מקום בראש כל חוקרי הארץ בזמנו. הוא היה אולי האחרון שהצליח לרכו כחוקר יחיד חלק הגון של שדה המחקר הטופוגראפי; מעתה ואילך יוכל למלא את מקומו רק חבר עובדים.

במחקריו עבר פרופ' קליין ז"ל בתקופות חייו השונות מחלק אחד של א"י לחלקיה האחרים, עד שכלל בהם את כל שטחה של הארץ. בראשית פעולתו המדעית התרכזו עבודותיו החשובות בחקר הגליל. במאמרו הראשון שפירסם קבע את שמה העברי של בקעת אסוכים הנזכרת בכתבי יוסיפוס, הלא היא בקעת בית-נטופה. המחקר, שהקנה לו בראשונה שם בעולם המדע, טיפל ב"ברייתא של משמרות הכהנים" המונה את הישובים שהקימו בגליל משמרות הכהנים שהגלו מירושלים. בתקופה האמצעית שבפעולתו המדעית הרבה לעסוק בעבר הירדן; מחקרים חשובים נתפרסמו ב-1912 וב-1922. בזמן האחרון עסק הרבה בשפלה ובארץ יהודה; אחד מספריו האחרונים הוא סיכום מחקריו על ארץ יהודה.

עבודותיו הטופוגראפיות של פרופ' קליין מתחלקות לשני סוגים: סוג אחד כולל את העבודות בהם משתדל המנוח לקבוע את מקומם הנוכחי של הכפרים, הערים, הנהרות וההרים הנזכרים במקורות התלמודיים. עבודתו הראשונה על כ"ד המשמרות העשירה את הטופונומיה הארצישראלית בתריסר שמות חדשים. כל מי שהשווה את מפת הגליל באטלס של גותה, שיצא לאור לפני פירסום ספרו של פרופ' קליין, עם זו שבמהדורה שנדפסה לאחר פירסום ספרו הנ"ל יעמוד מיד על ההבדל הניכר במספר השמות בשתי ההוצאות. במשך הזמן הלך ורב מספר המקומות שהמנוח הצליח לקבוע את זהותם בימינו. אזכיר רק את הזיהויים הרבים בעבודתו על "דרך חוף הים", על הבולות

שביהודה, וכו'. פרופ' קליין ז"ל הצטיין באוסף הגירסאות השונות בכה"י המרובים של הספרות התלמודית ובהשוואת המקבילות; מתוך כל אלה קל היה לו לבחור את הנוסח המקורי המתאים לשם המקום בימינו.

הסוג השני של עבודותיו כולל הסברת מקומות סתומים או נוסחאות משובשים שבכתבי סופרים יווניים ולטיניים שונים, למן ספרי יוספוס פלאביוס עד היבוריהם של אבות הכנסיה הנוצרית. מתוך ידיעתו הרחבה בספרות התלמודית הצליח המנוח — כמה פעמים — לקבוע את הצורה הנכונה של השם שנשתבש בכה"י השונים. ביאור הסתומות בספרות הלועזית בעזרת הספרות התלמודית הביא פרי רב גם לטופוגראפיה הארצישראלית וגם לחקר המקורות הלועזיים. מן הראוי לציין כאן את קביעת מקומה של רמה הנזכרת באונ-מסטיקון של הירונימוס (23, 145). את המחקר על שמות המקומות העברים בכתבי יוספוס פלאביוס ואת המאמרים על הנוסע מבורדו ועל "חיי הנביאים" שבכתבי אפיפאניוס. הזיהוי המוצלח ביותר הוא זה של בית-שערים העתיקה עם Besara של פלאביוס; תועלתו הרבה של הזיהוי הזה לידיעת הארץ בכלל ולארכיאולוגיה העברית בפרט ידועה לנו למדי.

מלבד עבודתו הטופונומית עסק פרופ' קליין ז"ל גם בשאלת גבולות הארץ בתקופות השונות וגבולות מחוזותיה, וכן בפרובלמיות שונות הקשורות בזה, כגון בעיות המקרקעים, האריסות וכדומה. כל אחת מעבודותיו הנ"ל ובעיקר מחקרו המקיף על רשימת הגבולות הידועה מימי התנאים הביא ברכה רבה גם לקביעת המקומות הנזכרים ברשימות האלה.

עדיין מוקדם לסכם את תוצאותיהן הסופיות של חקירותיו המדעיות ולהוציא עליהן משפט. רובו הגדול של מסקנותיו לדורות יעמוד, בלי ספק, וישמש תמיד יסוד לטופוגראפיה העברית של ארצנו. יתכן, כי חלק קטן מזיהויו יהיה טעון תיקון או שינוי, כי למרות יתרונותיו הגדולים של המנוח, חסר היה בחייו המכשיר החשוב ביותר, שהכל מצפים לו זה שנים, היינו הוצאה מדעית ושלמה של נוסח כל הספרות התלמודית, ובעיקר של המשנה והגמרא. פעולה זו רק זה מתחילה, ופרופ' קליין לא זכה להשתמש בפרייה. יתכן שישתנו כמה מזיהויו לאור העבודה הכרטוגראפית והבלשנית החדשה והתפתחות המחקר הארכיאולוגי והסוירים המדעיים בארץ.

יש להצטער על-כך, שרבות מעבודותיו החשובות ביותר של המנוח מפוזרות בכתבי-עת שונים, אמנם, ניסה פרופ' קליין לרכז אותם בעצמו ב"מחקרים הארצישראלים" שלו, אולם הצליח לעשות זאת רק בחלק קטן ממחקריו. יתכן, כי בשנות חייו האחרונות הרגיש המנוח בעצמו כי ימיו ספורים והתרכז בהוצאת מחקרים מקיפים המסכמים את עבודותיו, כגון ספרו על ארץ יהודה

שכבר יצא לאור וספרים על חלקים אחרים של הארץ שהשאיר בכ"י. כמו כן הצליח לסיים את עריכת הכרך הראשון של ספר הישוב והעשיר בזה את המדע העברי במכשיר עבודה ממדרגה ראשונה.

ואולם מחקריו ומאמריו לא מיצו את כל שירותיו של פרופ' קליין ז"ל למדע הטופוגראפיה הא"י. פעולות ההוראה שלו באוניברסיטה העברית אף הן פרשה בספר מעשיו לטובתה מדע.

תכונותיו האישיות של המנוח תוערכנה בחוברת זו ברשימות אחרות. בכל זאת לא אוכל לסיים את דברי אלה בלי להזכיר את האדיבות היוצאת מגדר הרגיל שציינה את יחסו לכל הפונה אליו ומבקש עזרה מדעית. מעטים הם המלומדים שהיו זהירים במידה כזאת בקנאת סופרים" וה-*odium archaeologicum*. העולה לדברי משקיף מנוסה גם על קנאת כהנים בני דתות שונות. בפעם האחרונה ראיתו ביחד עם מכר אחד. בענין כתובת שנמצאה לפני זמן לא רב במקום אחד בארץ. פרופ' קליין, שהיה עסוק אז בעבודות חשובות ובריאותו היתה רופפת, הקדיש לנו יותר משעתים ולא נח עד שהצליח לפרש ולבאר את הכתובת מכל הבחינות. בהקדישו שעות רבות מזמנו היקר בהזדמנות זו ובהרבה הזדמנויות אחרות לבעיות המדע, בלי כל חשבון פרטי, הראה את גדולתו האישית ויוקר נפשו של איש מדע אמיתי.

יהיה זכרו לברכה לכל הממשיכים ללכת בדרך אשר סללה לראשונה בחקר הארץ.

רבי שמואל קליין ז"ל גדול הטופוגראפיה ההיסטורית היהודית של ארץ-ישראל

מאת ישעיה פרם

חכמי התלמוד כבר עסקו בזיהוי מקומות הנזכרים במקרא, שלא היו ידועים בזמנם. ואילו פיזורי בני ישראל לא היו מעונינים בטופוגראפיה היהודית, עד שקם לה גואל בסוף ימי הביניים באישיותו המאלפת של רבי אשתורי הפרחי, יהודי מצרפת, שעלה בתחילת המאה הי"ד לארץ-ישראל והתישב בה, כנראה במטרה מסויימת, ובמשך שבע שנים עבר לארכה ולרחבה לחקרה ולהכירה. ר' יהוסף שווארץ, תלמיד חכם בעל השכלה כללית גבוהה, שעלה לארץ מגרמניה בשנת 1834 מתוך אהבה לארץ הקדושה, הלך בעקבות ר"א הפרחי ובספרו